

Liberális keresztény mozgalmak Németországban.

Irta : **Wendte V. Károly dr.**, az amerikai unitárius társulat titkára.

Rövid idővel ezelőtt igen nagy lelkesedéssel ülték meg Berlinben a szabad és progresszív kereszténységért velünk együtt küzdő német munkatársaink, a német »Protestantenverein« vagy a »Liberális Protestánsok Egyesületének« ötvenedik évfordulói ünnepélyét, amelyen sajnós az unitáriusok magukat sem testületileg, sem levélel nem képviseltették. Az egyesületet 1863-ban Frankfurtban alapították széles látókörű, szabadságszerető férfiak. Számban kevesen ugyan, de annál ismertebbek és befolyásosabbak voltak tudásuk, bátorságuk és vallási buzgóságuk folytán. Félszázadon keresztül a német birodalom protestáns egyházaiban ez a társulat volt a független és progresszív elmék támaszpontja. A hagyomány betűivel, a dogmák és hivatalos egyházak önkényével szemben merész és súlyos bizonyosságot tett a szabadság, az őszinteség és a lélek vallása mellett. Alapítói sorában kiváló prédikátorok és professzorok vannak, mint Haeusser a történész, Rothe professor, a heidelbergi csoport — Bluntschli a híres jogász, Koenig lelkész, dr. Schenkel, Zittel Károly, Schellenberger lelkészek és professor Holtzmann H. J. — továbbá a gothai lelkész prédikátor Schwartz Károly, a rostocki hősies Baungarten M., Holtzendorf, a müncheni egyetem kiváló közjogi előadója és Krause Henrik berlini lelkész.

A frankfurti előkészítő találkozón határozottan kimondták, hogy »nem a dogmai tartalom, hanem az akarat és lelki benső világ tesz valakit kereszténnyé«. Az egyesület első nyilvános összejövetelét 1865-ben Wartburgban (Eisenach), a vallási szabadság és merész tiltakozás ama szentélyében tartotta. A gyűlés a nagy reformátor szellemében kimondja, »hogyan szabadságról beszélni mindaddig nem lehet, míg a lelkiismeret vallási szabadsága a közélet sérthetetlen elemévé nem vált.« Ettől kezdve

az egyesület célja, hogy ezt a szabadságot a német nép számára biztosítsa és több-kevesebb sikerrel mai napig is erre törekszik. Második konferenciáját 1867-ben tartotta Neustadtban s a harmadikat a következő évben Brémében. 1869-ben Berlinben volt a találkozás. A Darmstadtban, 1871-ben tartott ötödik gyűlésen voltak az unitáriusok először képviselve. A »Britt és külföldi unitárius társaság« John Fretwellt, egyházunknak a nemzetközi kapcsolatok megteremtésében első és fáradhatatlan úttörőjét bizta meg, hogy rokonszenyes üdvözetét tolmácsolja. Minthogy azonban a személyes megjelenésben betegsége megakadályozta, elküldötte a társaságnak a gyűléshez intézett levelét, melynek barátságáról tanuskodó szavait az egybegyűltek nagy érdeklődéssel hallgatták.

Az 1873-ban, Lipszében tartott hetedik gyűlésen a magyar unitárius egyház képviselőjében Simén Domokos és a britt unitáriusok képviselőjében John Fretwell jelent meg. Az utóbbi a britt és külföldi unitárius társulattól levelet vitt, melyben meg van említve professzor Holtzendorf legutóbbi angolországi látogatása, valamint a kapcsolat is, mely Nagy-Britannia és Németország vallási szabadgondolkozói között, ilyen kedves személyi viszony alapján jött létre.

Az amerikai unitáriusokat első ízben a Wiesbadenben tartott gyűlésen képviselték Clay Mac Cauley és W. H. Fisch (ifjabb) lelkészek, kik akkortájt éppen Németországban utaztak. Steinthal manchesteri lelkész a britt unitáriusokat, Hugenholtz lelkész és mások a holland Protestantenbond-ot képviselték, míg az indiai Brahma Somaj üdvözetét Protop Chunder Mozoomear, az ékesszavú hindu teista tolmácsolta. Az 1857-ben Breslauban tartott kilencedik összejeövetelen John Fretwell, mint amerikai delegátus jelent meg és németül prédikált úgy ezen, mint az 1880-iki Gothában tartott tizenkettedik gyűlésen. 1880-ban, Hildesheimban ünnepelték meg Channing századik születési évfordulóját, amelyen a nagy amerikai egyházi férfiú életét és érdemeit Carl Manchot lelkész mestersen ismertette és méltatta.

Az utóbbi évek alatt az unitáriusok és német hitokonaik között a viszony lazulni kezdett, bár teljesen soha meg nem szakadt. Meghittebb viszony csak 1900-ban, a »szabadelvű keresztények és más vallási liberálisok nemzetközi kongresszusának« alapításakor fejlődhetett ki újra, amely fokozódó barátságban és együttes munkásságban folytatódott és betetőzést nyert az 1910-iki berlini kongresszus meleg együttérzésében és egyesített törekvéseiben.

Első dicsőséges korszakának múltán, maga a német

»Protestantenvereine« is hanyatlani kezdett és sokat veszített eredeti elevenségéből és befolyásából. Újabban azonban, éppen a porosz egyház tekintélyének türelmetlen és elfogult magatartása folytán, újra élő hatalommá vált a német egyházi életben. Az ország vallási ügyeiben támadó álláspontot foglal el és minthogy Németországban az egyház és az állam össze vannak forrva, szinte elkerülhetetlen reá nézve, hogy az egyházi politikában is élénk részt ne vegyen.

A liberális vallás tudományos és szemlélődő irányait egy társaság, körülbelül 1500 lelkész, tanárok, értelmes gondolkodású világiak »A keresztény világ barátai« képviseli. A társaság székhelye Marburg; lapja a »Christliche Welt« és vezetője a kiváló, erős kezű Martin Rade professzor. Az ő széles látóköre, erkölcsi energiája, tudós és odaadó munkatársaiiban az érdeklődést fokozatosan a német egyházi, társadalmi és politikai rendszer gyakorlati reformjára irányítja.

Még újabban egy másik társaság is létesült: »A német protestánsok szövetsége«. Ez a szövetség arra törekszik, hogy a német államokban mind inkább szaporodó, de nagyon is szétszórt szabadelvű vallási társulatokat egy jól szervezett központba egyesítse, hogy így együttesen eredményesebb munkát végezhesenek. Magába foglalja a »Protestantenvereine«-t és annak németországi fiókegyleteit (Bremen, Alsatia, Gotha, Hamburg, Berlin, Danzig, Dresden, Karlsruhe, Mannheim, Wiesbaden stb.) Úgyszintén a »Protestáns szabadság barátai« név alatt ismeretes számos egyesületeket, (Westphaliában, Hannoverben, Anhaltban, Sziléziában, Schleswig-Holsteinban, Oldenburgban, Württembergben) és sok más szabadelvű társulatot Badenben, Brunsvickben, Szász-Weimarban, Nassauban, Hessenben. Egy szóval egy hatalmas szövetség ez, amely a szabadelvű érzelmek és törekvések hálójával egész Németországot átöleli és küzd a vallási szabadságért és fejlődésért. A szövetség igazgatója Gottfried Traub dortmundi lelkész, akit nemrég éppen ebben a városban szöszékjétől megfosztottak és akit, független vallási szabadelvűsége miatt, a porosz állami egyház a papságból kizárt. Lapja, a hetenként megjelenő »Christliche Freiheit«, melynek maga Traub a szerkesztője. A szövetség újabban a munkatervét nyilvánosan is közzétette s célja még mindig az, hogy *belülről* reformálja az államegyházakat, melynek kebeléből csak kényszer következtében fog kilépni. Célja biztosítani a német államegyházakban a szabadelvű kisebbség jogait, végül vetni az egyházi tekintélyek türelmetlen inkvizitori magatartásának, kiterjeszteni az egyes egyház-

községek jogait, szavazati jogot adni a nőknek az egyház-községek ügyekben, szabadságot adni a papságnak, hogy beszédeinek tárgyát maga választhassa ki és maga irányítsa vasárnapi istentiszteleteit, felmenteni őket az úgynevezett apostoli és más hitvallások ismételtetésétől és megengedni az egyetemeken a teológiai tanároknak és hallgatóságnak a szabad vizsgálódást, ami jelenleg szigorúan korlátozva van. Ime, nagyjában ezek azok a kitűzött feladatok, melyeknek megvalósítása német hitrokonainkat napjainkban foglalkoztatják.

A »Protestanterein« 50 éves évfordulója nagy ünnepélyességgel és lelkesedéssel folyt le Berlinben. A gyűléseken számosan vettek részt s a történekről a napi sajtó részletes és rokonszenves tudósítást hozott. A »Protestantenblatt«, az egyesület lapja még kimerítőbb jelentéseket hozott. Az istentiszteletet a »Neue Kirche«-ben tartották, melynek szószéke Sydow, Lisso és Hosbach szabadgondolkozású papok emlékéit hirdeti. Az istentiszteletet, ez alkalommal, a szabadelvű kereszténység két kiváló képviselője, dr. Kirmes helybeli és Stäge hamburgi lelkészek végezték. A legjelentősebb beszédet a délelőtti istentiszteleten P. W. Schmidt (Basel) mondotta; beszéde a szabadelvű kereszténység egyházi jogainak és vallási missziójának volt a nemes védelme. Jézus istenítésével kapcsolatosan, kiméretlenül vágó példaképpen hozza fel a megkísérlés esetét, annak igazolására, hogy az egész új-szövetségben egyedül a sátán kínálja fel Jézus imádatát, ami ellen különben Jézus maga is határozottan tiltakozott. Radecke lelkész Traub ulóda a dortmundi szószéken »Róma vagy Wittenberg, melyiké a jövő Németországban?« kérdéssel foglalkozott.

Este Berlin különböző helyein öt népies gyűlést tartottak, melyek mindegyike nagyszámú hallgatóságot vonzott. Ez jellemző általában a »Verein« nyilvános demonstrációiban, a népies előadások tartása és ez tartja azt állandó érintkezésben a néppel. Nem tanulhatnánk-e mi amerikaiak is ebből? Mért nem fordulunk mi is magához a nagy közönséghez? A »Verein« gyűléseivel egyidejűleg összejöveleket tartottak, »A szabadelvű protestanosok külföldi társasága«, mely jól fejlődő és széles alapokra fekteteli szervezeteivel máris kitűnő munkát végzett Japánban és Kinában; továbbá »A német szabadelvű nők általános szövetsége«, melynek célja érdeklődést kelteni a nőkben az egyházaikban támadó új vallási élet iránt és végül ülésezett a papok békekongresszusa. »A berlini szabadelvű lelkészek egyesülete«, melynek körülbelül 60 lelkész tagja van, konferenciára hívták meg testvérei-

ket, melyen a szabadelvű lelkész politikai kötelességeiről, a »Keresztések templomának« papja Alfred Fischer, beszélt és a tárgyhöz hozzászóltottak többen. Egyhangúlag állapodtak meg abban, hogy Poroszországban az államegyház jelenlegi elnyomó uralma alatt, a papnak többé-kevésbé kötelessége, hogy politikus legyen s megvédje jogait és biztosítsa az igazság diadalát. Legutóbb Berlinben egyházi hivatalnokok és keblí tanácsok választása alkalmával 31.614 liberális és 25.474 orthodox szavazott. Ebben azonban nem vettek részt az összes egyházak, mert Berlin még ma is, hacsak névleg is, orthodox város. 226 orthodox állandó papja van, 75 szabadelvű ellenében.

Míg a szabadelvű papság és világi elem erőfeszítése oda irányul, hogy egyházközségi jogait megőrizhessék és hogy az egyházak kebelében az igazság és haladás érdekei mindinkább tért nyerjenek, addig rohamosan nő azoknak a száma, kik teljesen elhagyják az egyházakat. A vasárnapi hallgatóság száma mind inkább kisebbedik s a híveknek csak igen elenyésző töredékét képviseli. A »Los von der Kirche« máris igen népszerűvé vált mozgalomnak, mely máris ezreket vont el végérvényesen az államegyházból, alapja részben az egyházi adótól való szabadulás, részben az elégedetlenség, az egyházi tanokkal, igazgatással szemben. A szociáldemokraták, kiknek számuk Poroszországban milliókra megy, idáig tartózkodtak attól, hogy az egyházzal szemben állást foglaljanak.

»A vallás kinek-kinek egyéni magánügye« ez volt a jelszavuk. Nehány hónap óta azonban úgy látszik, a szociálista vezetők eddigi közömbös viselkedésüket heves támadásra változtatták. Azt kezdik hangoztatni, hogy az államvallás az autokrácia, a plutokrácia érdekeinek eszköze s mint ilyen, ellensége a népek jólétének. Új jelszavát választották. »Becsületes szociálista csak akkor lehet tagja az államvallásnak, ha kétszínű, hazug. Lépjetek ki az egyházból, vagy lépjétek ki a pártból!« S a szociálistaság e parancsnak engedelmeskedik, az államvallást kezdi ott hagyni. Legújabbban is öt nagy gyűlést tartottak Berlinben, amelyek mindenikén 8000-nél többen jelentek meg. Heves beszédek hangoztak el e propaganda érdekében, de inkább az egyházi szervezetet, semmint magát a vallást támadták. A vallásra nézve Ostwald professzor és monista munkatársainak próbálkozásában van a veszedelem, kik Németországban, Haekkel materialis filozófiáját és a szociálista mozgalmakat akarják egyesíteni. Húsz évvel ezelőtt a németországi »ethikai kulturtársaság« hasztalanul igyekezett von Giczizky professzor és mások vezetése alatt a szociálistákkal érintkezésbe lépni. Ostwald profesz-

szor monista egyesülete sikeresebbnek látszik. A gyűlésre meghívták Berlin papságát, de nem jelentek meg. Lehet, jól is tették, mert egy gyűlölettől izzó, politikai gyülekezet nem a megfelelő hely komoly, vallásos kérdések megvitatására. Az államvallás kötelékéből kilépők száma állandóan növekvőben van, ami a szociáldemokrata párt megváltoztatott magatartásának természetes következménye.

De a szabadelvűi papi és világi férfiak közt is vannak szép számmal, kik ellenzői a hivatalos egyháznak. E fel fogásnak hódol a Protestantenverein jelenlegi elnöke Kramer, híres berlini ügyvéd is. Az egyház vezetőinek a szabadelvűséggel szemben tanúsított vak, bigott konoksága, mellyel a szabadelvűeket eretnekeknek bélyegzik, továbbá hogy papokat, tanárokat meg akarnak félemlíteni, meg hogy az egyetemeken a teológiai székeket orthodox, néha éppen tehetségtelen emberekkel töltik be, azután, hogy a liberálisokat megfosztják azon joguktól, hogy maguk intézhessék tulajdon ügyeiket: mind nagyban hozzájárul, hogy meglazítsa a köteléket, melyek a német népet eddig vallásilag is egybefűzve tartották. Napról-napra közeledik Németországban az egyház és az állam teljes szétkülönülése, a fennálló rendszer leomlása. A porosz parlamentben a szabadelvű szavazóknak, hozzájuk véve a szociálista szavazókat is, nem kell nagyon megerőltetniök magukat, hogy e bomlást teljessé tegyék s ha a jelek nem csalnak, ez az idő már nincs messze. Ha ez bekövetkezik, akkor a szabadelvű kisebbség alkothat egyházat tetszése szerint a mi unitárius egyházaink mintájára s még több szolgálatot tehet a tiszta vallásosság és teljes szabadság ügyének. Maga a vallás is újjá fog születni Németországban s igazában teljesíti magasztos hivatását az emberekkel szemben.

Brunswickban a napokban a »német szabad külföldi térítő« társaság évi gyűlését tartotta. A külföldi térítés eszméje eddig nem egyezett meg a német szabadelvűi szellemmel, de újabban ez irányban is változás állott be s a lárság modern alapokra helyezkedve, figyelemreméltó munkát végez. Templomaik, iskoláik, kórházaik Japánban és Kínában mintaszerűek, szabad szellem uralkodik bennük s térítöik, művelt, odaadó férfiak és nők.

A német szabadelvűi mozgalmak eme biztató képe, a mint azt könnyen megérthetjük, annak az ötödik nemzetközi szabad keresztény kongresszusnak a hatása alatt formálódott ki, melyet Berlinben 1910-ben tartottunk. Ez volt az első alkalom, hogy a nemzet szétszórt liberális erői egyesültek. Itt ébredtek annak tudatára, mily erősek, na vállalva egy cél érdekében munkálnak. A berlini kongresszus előadásainak és lefolyásának a berlini bizottság

útján történő német, francia és angol nyelvű kiadása, hasonlóképpen egy állandó intézmény, a »Protestantischer Schriftenvertrieb« (45. Eisenacher Strasse, Berlin—Schöneberg) megalakítását eredményezte, melynek máris igen értékes, számos kiadása van. Még kell adni, hogy a német szabadelvű eszmék ügye jó kezekben van és jövője biztos.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

A szombatos kódexek bibliográphiája különös tekintettel azok énektartalmára. Irta: *Thúry Zsigmond*. (Mezőtúr, 1912. 8-r. 161 l. Ára 5 korona.)

Néhány évvel ezelőtt az Erdélyi Múzeum Egyesület bölcsészeti szakosztályának felolvasó ülésén hallottuk először Thúry Zsigmondot, amikor a szombatosok több kéziratos művét bemutatta. Úgy látjuk az előttünk fekvő munkából, hogy az akkori előadó a megkezdett úton tovább haladva, szép eredménnyel dolgozott és mintegy hatvan kéziratos imádságos és énekes könyvről ad értékes könyvészeti ismertetést. Mennyire eredményes a munkája, azonnal kitűnik, ha egy pillantást vetünk a szombatosok irodalmi maradványainak felszínre kerülésére. Az Új Magyar Múzeum 1850-ik évfolyamában Lugossy József ismerteti az első szombatos kódexet, nem remélve, hogy több is előkerül, de már a következő évfolyamban Kriza János ismeriet egy másikat; az 1861-ben meginduló Keresztény Magvető szinte minden évfolyamában találunk szombatos vonatkozású cikket és dolgozatot; különösen említésre méltó itt a Boros György dolgozata: „A szombatosok irodalmi maradványai és vallásos nézeteik“,¹ aki mint egyházi író foglalkozott a kezébe kerülő munkákkal. De az irodalmi emberek figyelme sem csökken irántuk, Nagy Sándor ismerteti hét újabb kéziratos művet, Kohn S. nagy terjedelmű könyve írásakor valami harmincról tesz említést (1890-ben), később az évek haladásával úgy szaporodik az anyag, hogy Thúry 1912-ben hatvanegy szombatos kódexről tud. Ez a szám azonban korántsem teljes, hiszen a Magyar Könyvszemle 1913-ik évfolyamának 2. számában Marmorstein Artur még háromról ad hírt, amelyek Angolországban az egyik zsidó főrabbi birtokában vannak.²

¹ 1886. XXI évf.

² Már Thúry felhívta a figyelmet rájuk (i. m. 122. l.).